

М. Черенков* (м. Донецьк)

УДК 2-1 (165)

4.1. ВІД ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ ДО ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ОДКРОВЕННЯ

Актуальність дослідження зумовлює те, що в триванні діалогу теології та філософії феноменологія виявилась третьою незайвою. Наслідки цього спілкування помітні в теологізації феноменології і феноменологізації теології. Актуальність феноменологічної пропозиції стає очевидною на тлі переорієнтації теології і філософії з проблематики трансцендентного на пошук іншого всередині того ж, з просторово-ієрархічного структурування світу на внутрішньо-змістовний спосіб його осягнення, з питання про підстави запиту про особистісний вимір. Завдання статті - розглянути можливість феноменології Одкровення як актуального способу продовження філософсько-релігійного чи теологічного дискурсів в умовах постметафізичного інтелектуального ландшафту; а також з'ясувати наслідки переорієнтування з філософсько-теологічного на теолого-феноменологічне відношення.

І до, і після феноменологічного повороту теологія перебувала в постійній кризі. За вимогою філософії вона була метафізикою, потім стала етикою. Феноменологія ускладнила і без того непрості відносини теології з філософією. Але саме вона ж, за наслідками нашого дослідження цього явища, і звільнила теологію від філософії, вказала на неактуальність критичних претензій останньої. Феноменологія стала між теологією і філософією, викрила фактом свого явлення умовність звичних дисциплінарних демаркацій.

Сьогодні після десятиліть сусідства і взаємних впливів феноменологія і теологія знову знаходяться під питанням про статус і кордони. При цьому для всіх очевидно, що феноменологію слід розглядати як значимого фактору еволюції теології минулого століття. Феноменологія стала частиною теології, так, що спостережуване зараз розмивання кордонів феноменології як дисципліни й методу, втрата її очевидних обрисів, супроводжується

* Черенков Михайло Миколайович – доктор філософських наук, ректор Донецького християнського університету.

проникненням феноменологічних ідей всередину теологічних дисциплін; теологічний поворот у феноменології дзеркально відображається у феноменологічному повороті в теології. Можна і слід відстоювати тезу про синхронний зв'язок феноменологічної революції в окремо взятій сфері досліджень із спільним знаком часу – кризою *зовнішньо*-наукових підходів до релігійних феноменів (психологізму, натуралізму, соціологізаторства, історизму).

Що стосується теології, то феноменологічний метод виявився попередником деконструкції релігії і важливою ідейною складовою постметафізичного міркування про Бога. В цьому ж сенсі феноменологія не була запозичена теологією ззовні: її виникнення було передвизначене всією попередньою еволюцією християнської теолого-філософської традиції. У світлі ж сучасної кризи традиційних форм релігії феноменологія може розглядатися як один із способів трансформації теології в її більш актуальний модус (наприклад, перехід теології догми в теологію Одкровення чи теології церковно-конфесійної в теологію Богоспілкування). Таким чином, правомірною є **нами обґрунтована в низці праць** теза про *феноменологічність теології* як вираз стало-типового зв'язку феноменології з теологією і взаємного прояву їх специфічності одна в одній.

Ідеї феноменології вплинули на постсучасний спосіб богомислення, визначили нові акценти в теології на кордоні модерну-постмодерну. Вплив феноменології слід вбачати не лише в створенні нового дисциплінарного поля, але і в теологічних конотаціях, запозиченнях, відлуннях. Феноменологія в теологічній перспективі дозволила виявити сутнісно-загальне в різноманітті історичних форм, пов'язати специфічність релігійних феноменів з Одкровенням як таким, осмислити категорію священного в її автономії, чи, використовуючи більш традиційну для теології мову, в нероздільно-незлитості з культурно-історичними формами присутності й раціональними способами осягнення. Але найголовнішим значенням феноменології все ж варто визнати *перевідкриття* феноменологічного характеру самої теології, її повернення в межі власного внутрішнього кола й звернення до власного предмету – не до самих речей, не до релігійної свідомості, не до почуття священного, а до того, що чи хто в них себе являє.

Рух “між” і “крізь” до (Самоз) Явлюваного передбачає не лише усвідомлення теологічної і філософської *не*центричності, але й готовність подолати себе в захопленні своїм предметом. Водночас рух “між” і “крізь” не означає нехтування тим, через що воно проходить; не заохочує нетерпеливу спрямованість на прихований за видимим планом потаєний шар реальності. “Між” і “крізь” передбачає таку явленість прихованого у видимому, що це видиме виправдовується й перетворюється світлом невидимого. Вдячний погляд феноменолога відкриває в самих речах те, що гоноровий розум філософа вважав схованим у метафізичній глибині; але відкриває це як *відсвічення* чи *просвічення*, яке закликає линути “між” і “крізь”.

Рух “між” і “крізь” зобов’язує до смирення *незнання* й *несміливої віри* (в якій є місце й *невпевненості в собі*, й *довірі до Іншого*). І філософія, і теологія сьогодні значно менш впевнені в своїх спробах визначити, назвати, описати, осмислити феномен релігії, ще більше – те, що за ним приховується, що його являє, представляється нам. Думка про Бога стає думкою про можливість Бога чи, навіть, думкою про можливість думки про Бога. Саме ймовірнісні модуси, можливі світи, вбудовані потенції буття стають об’єктом дослідження у філософії релігії, що прагне до автономії від нефідеїстської філософії і фідеїстської теології. Знаково, що всі ці можливості теології стали запитаними із середини філософії релігії, яка очевидно відчуває дефіцит смислових ресурсів і задуху у власних кордонах (див. цікаву монографію Володимира Волошина¹²⁹).

Цікаві підходи крізь філософію релігії можливі саме шляхом феноменології. Так теологічно орієнтована феноменологія залишає у спокої таїну світу і підступає до таїни одкровення того, що світу не належить, хоча може являтися і через нього, та вільно від нього. Це не повернення “до самих речей”, а до того, що має бути відкрито за ними, точніше - до самої відкритості як умови розуміння. Подібним чином і теологія повинна повертатися не до своїх предметних розумінь Одкровення, але до самого Одкровення, чи й навіть до того, Хто Відкривається як особистісне джерело. За словами Мішеля Анрі, “Первісна інтуїція феноменології полягає в тому, що явленість сутнісніше буття: лише тому, що деяка річ явлена, вона здатна бути. Якщо повторити за Гуссерлем формулювання, запозичене у Марбургської школи і дещо мною змінене, “скільки явленості, стільки буття”¹³⁰. Про це ж – Ж.-Л.Маріон: “Феноменологія не претендує на те, щоб наблизитися до самих речей, тому, що починає з того, що бачить те, що дається. Тому особлива видимість картини стає привілейованим випадком феномена, отже й, очевидним чином, дорогою до феноменальності взагалі. І в цій ситуації теологія стає для всякої теорії картини тим ресурсом, без якого неможливо обійтись. Іноді заперечуючи її, іноді зовсім про неї забуваючи, естетичне мислення заплуталось в протиріччях. Можливо, настав час звільнити її і подивитися видимому в обличчя як дару з’яви”¹³¹.

Тут філософія релігії феноменологічно долається в явленості самого предмету філософії релігії, але і предмет, феноменологічна “річ” долається понадпредметністю Одкровення як такого.

Філософсько-релігійний пізнавальний рух здійснюється “між” теологією і філософією (між достовірністю релігійного досвіду і достовірністю знання про нього) і “крізь” предметність цих полів з виходом в чисте знання про

¹²⁹ Волошин В. Епістемологія релігії: онтологічні припущення, ключові концепти, пізнавальні стратегії / Володимир Волошин. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – 447 с.

¹³⁰ Анрі М. Феноменологія життя / Мишель Анрі // Логос. – 2011. - №3. – С. 172.

¹³¹ Марион Ж.-Л. Перекрестья видимого / Жан-Люк Марион. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – С. 5.

Одкровення, про Того, Хто Відкриває(ться). Так зусилля думки переходить в особистісне прагнення за межі знаннєвої предметності. Так філософія релігії стає персональним знанням, особистісним відношенням. Так особистість того, хто пізнає й запитує зустрічається з особистістю Того, Хто Відкриває, а життя зустрічається з Життям. Не випадково Анрі зветься до Євангелія: “Питання про відношення життя до живого належить феноменології, а саме феноменології життя, де стає центральним питанням. Водночас це питання про початковість. Воно спонукає нас підноситись до абсолютного життя: до Життя, про яке говорить Іоанн”¹³².

Лише на такій персоналістичній підставі можливий зв'язок теології і філософії, можлива феноменологія релігії як рух “між” ними і “крізь”. Якщо феноменологія досвіду і може зупинитися на самих речах, впізнаючи в них глибину (як це пропонує український феноменолог Вахтанг Кебуладзе¹³³), то феноменологія релігії не може зупинитися ні на речах, ні на ідеях, їй не досить кореляції між світом і свідомістю, між об'єктом і суб'єктом пізнання, вона прагне до тієї їх взаємоналежності, що виявляється у Присутності Абсолюта, Який Відкривається в Трійці персонології Бога Отця (Творця і Суб'єкта природної теології), Бога Сина (Боголюдини, Суб'єкта “спеціального” одкровення) і Бога Духа Святого (Скрізьприсутній духовний Початок, Суб'єкт універсальної пневматології).

У такій феноменологічній персонології пізнання можливе лише зсередины Події Одкровення. Світ релігійного володіє за межовістю, радикальною самостійністю, і його не можна відразу ж *освоїти*, зрозуміти за аналогією чи у зв'язку із уже відомим. До цієї самостійної реальності можна підходити з боку теології чи з боку філософії, але із власних кроків шлях до об'єкта пізнання не складається. Одкровення Життя, Слова, Світла вже зустрічає того, хто пізнає, обдаровує його. Ця активність об'єкта, його зустрічний, передбачливий “вже рух” знаходить пояснення лише у світлі трансперсонального, інтерсуб'єктивного зв'язку.

Між дисциплінами, крізь дискурсивні практики просвічує те, що ними недосяжне і неосяжне – активна, особистісна, логосна основа. Світ як Одкровення і Дар вказує на Того, Хто Відкриває і Дарує. Особистісна Присутність передбачається і концептом Події (Співбуття). В цьому припущенні погоджуються не лише Маріон і Мілбанк, але й Дерріда, і зовсім, здавалось би, сторонні тут Бадью і Жирар.

¹³² Анри М. Феноменологія життя / Мишель Анри // Логос. – 2011. - №3. – С. 178. Див. також: Анри М. Воплощение. Філософія плоти / Мишель Анри // Койнонія. Філософія Іншого та богослов'я спілкування. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна №904. Серія: теорія культури і філософія науки. Спецвипуск № 1. – С. 209-230. О християнских импликациях феноменологии Анри говорит в своей специальной работе, доступной на английском языке под названием “I Am the Truth: Toward a Philosophy of Christianity” (Stanford University Press, 2002).

¹³³ Кебуладзе В. Феноменологія досвіду / Вахтанг Кебуладзе. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2011. – С. 16.

Феноменологія релігії у своєму заглибленні до першооснови чи ж у своєму сходженні до метаоб'єкту долає не лише філософські категорії, але і релігійне як таке. Феноменологія релігії стає феноменологією як такою, тобто скидає форми, які потребує суб'єкт пізнання, і приступає до Одкровення. Саме в світлі останнього *проявляються* речі, ідеї, зв'язки, доступні пізнанню.

Після “смерті Бога” метафізики й моралі у світі “того ж самого” Відкривається Божественне Інше. Одкровення в його таїні й невтаєності, в його близькості й нетутешності повертається у філософію і теологію як остання межа, в яку впирається розум; як особистісний Початок, до якого в пошуках свого дому приходять блудна людина. Так феноменологія релігії відновлює зв'язок з феноменологією життя і в своєму послідовному сходженні стає феноменологією як такою, тобто феноменологією Одкровення, даного в події історії і “крізь” історію, в події віри і “крізь” її досвід, в спільноті віри і “крізь” її видимі форми, в житті як такому і “крізь” його уречевленість.

Якщо дискурсивний рух між теологією і філософією на своїй межі стає повністю особистісним, то Подією буде не пізнавальний акт, а Зустріч. Тут наука виходить за свої межі і завершується особистісним відношенням. Тут же теолог, філософ, феноменолог знову зіштовхуються з *не(до-, понад-)науковим*, особистим вибором віри/невіри, який поєднує і роз'єднує вже не за дисциплінарними кордонами спільнот (теологів і філософів), а всередині цих дискурсивних спільнот (віруючих в Одкровення і невіруючих). Подія, Дар, Зустріч, Одкровення вимагають від суб'єкта, який пізнає релігію, його релігійного самовизначення, тож під питанням виявляється сам допитливий.

Філософія релігії підводить до феноменології Одкровення, де потаєний метафізичний “Бог філософів” несподівано відкривається як особистісний “Бог Авраама, Ісаака і Якова”.

Що означає для філософії і теології переорієнтування з філософсько-теологічного способу осягнення свого суб'єкта на теолого-феноменологічне відношення до об'єкта як суб'єкта? Без сумніву, що можлива зміна способу відношення до досліджуваної реальності, яка осягається і співвідноситься, висуває нові вимоги з боку об'єкта, що стає *самостійним* суб'єктом. Очевидно й те, що свої умови висуває (чи зберігає) і філософія, відстоюючи вимогу об'єктивності, загальнозначимості, аргументованості.

Наслідки феноменологічного повороту у філософії релігії і теології спонукають поставити запитання про віру (довіру) як презумпцію сприймаючого і розуміючого відношення до об'єкт-суб'єкта. І філософія релігії, і феноменологія релігії (Одкровення) своїм збірним характером нагадують про подвійні вимоги – з боку науки (як теоретичної системи і пізнаючої спільноти) і об'єкт-суб'єкта її пізнання (пізнаване також висуває свої умови можливості пізнання).

З першою вимогою дещо простіше – і філософи, і теологи погоджуються з необхідністю раціоналізації відносин пізнаючого до пізнаваного. Іншими словами, наївно-фідеїстської настанови недостатньо навіть для теологів, “віра шукає розуміння”, а “сон розуму породжує чудовиськ”. Феноменологія

одкровення відкриває те, що недоступно в суто теоретичному, безособовому відношенні; але також і сама *відкривається* науці, щоб особистісні відносини могли бути з максимально можливою точністю перекладеними мовою теорії, у нашому випадку – теорії філософсько-релігійної.

Вимоги з боку об'єкт-суб'єкта пізнання-відношення важче описати й осмислити. У слабкому формулюванні можна сказати, що філософія чи феноменологія релігії повинна сприймати свій об'єкт-суб'єкт *серйозно* в тому сенсі, що іменувати й розглядати його як існуючого означає серйозно припускати можливість його існування. Головною умовою з боку об'єкт-суб'єкта філософії (феноменології) релігії можна вважати віру (довіру): “І той, хто до Бога приходить, мусить вірувати, що Він є” (Євр. 11:6).

Феноменологічна пропозиція залишає поза увагою тих, хто не готовий поставитись до об'єкт-суб'єкта філософсько-теологічного дискурсу з *межовою серйозністю*. Схоже, що “категоричні” атеїсти, претендуючи на *абсолютне* знання про неможливість буття Бога, абсурдність віри й ілюзорність Одкровення, у своєму відношенні межової серйозності *не виявляють*.

Дещо, досягне для пізнання, може з'явитися лише в горизонті віри (довіри). Віра виступає єдиною можливим способом уявлення об'єкт-суб'єкта філософії (феноменології релігії), епістемологічною умовою. Поза вірою не може бути явища. Дещо проявляється лише в горизонті очікування, в терпеливому і довірному інтенціональному зусиллі. Феноменологія стає можливою в горизонті віри.

Розглядати об'єкт-суб'єкт не приймаючи серйозно можливості його існування означає не лише неповагу до пізнаваного (хоча в етичному відношенні), але й сумнів в його епістемічному статусі (безпідставність в теоретичному відношенні). Без припущень існування (можливості існування) об'єкт-суб'єкта з боку філософії (феноменології) релігії важко очікувати відповідності вимогам науковості і ще важче – етичності. Поза серйозного відношення до того, що за межами об'єктивного знання може бути явлено в Одкровенні, залишається лише безкінечне конструювання *ніби можливого*, інтелектуальна, але безвідповідальна, цікава, але ні до чого не зобов'язуюча “*гра в бісер*”.

Наскільки філософія (феноменологія) релігії хоче бути частиною великої науки, вона повинна акцентувати свою філософсько-феноменологічну частину, вбудовуючи її в актуальні наукові парадигми чи співставляючись із ними. Наскільки філософія (феноменологія) релігії хоче продукувати нове знання про об'єкт-суб'єкт, вона повинна бути готовою сприймати пізнаване в його власній логіці та відповідати *його* умовам його пізнання.

Релігія як феномен духовної культури і її філософське осмислення все ще можливі і по той бік метафізики. Філософія релігії продовжується у феноменології релігії, а остання приймає форму феноменології Одкровення, в якому релігійне долається явленням свого об'єкт-Суб'єкта. У феноменологічній пропозиції для філософії релігії і теології слід бачити

можливості подолання об'єкт-об'єктної пізнавальної стратегії і доповнення теоретичних схем суб'єкт-суб'єктним відношенням, особистісним знанням.

Анотації

У статті **М.Черенкова «Від філософії релігії до феноменології Одкровення»** аналізуються можливості феноменологічного підходу до релігії після метафізики. Автор відстоює тезу, що філософія релігії продовжується в феноменології релігії, а остання приймає форму феноменології Одкровення, в якому релігійне здолається явищем свого об'єкта- *Суб'єкта*. В феноменологічній пропозиції для філософії релігії і теології автор вбачає здолання об'єкт-об'єктної пізнавальної стратегії і доповнення теоретичних схем суб'єкт-суб'єктним відношенням, особистісним знанням.

Ключові слова: феноменологія, Одкровення, релігія, теологія, суб'єкт, відношення, пізнання, особистість.

В статті **М.Черенкова «От философии религии к феноменологии Откровения»** анализируются возможности феноменологического подхода к религии после метафизики. Автор отстаивает тезис, что философия религии продолжается в феноменологии религии, а последняя принимает форму феноменологии Откровения, в котором религиозное преодолевается явлением своего объекта-*Субъекта*. В феноменологическом предложении для философии религии и теологии автором видится преодоление объект-объектной познавательной стратегии и дополнение теоретических схем субъект-субъектным отношением, личностным знанием.

Ключевые слова: феноменология, Откровение, религия, теология, субъект, отношение, познание, личность.

Ю. Чорноморець* (м. Київ)

4.2. МАЙБУТНЄ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ

Перспективи розвитку філософії релігії пов'язані із методологічними новаціями, із переходом до нових парадигм у кожній із течій сучасної філософії релігії. Ці тенденції можна передбачувати або тому, що відповідний перехід до якісно нового етапу вже відбувається у самій філософії релігії, або тому, що відомою є загальна логіка парадигмальних змін у відповідних філософських методологіях.

Майбутнє філософії релігії турбує релігієзнавців (а відтак ця проблема є актуальною для них) у зв'язку із методологічними пошуками, які активізувалися сьогодні у західному та вітчизняному релігієзнавчих

* Чорноморець Юрій Павлович – доктор філософських наук, професор кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.